

УДК 811.161.2'366'367.622'82-1

О. Ю. Семененко

**ЛЕКСЕМИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ ГЕОГРАФІЧНІ ОБ'ЄКТИ
У РОЛІ ОПЕРАТОРІВ ФУНКЦІЇ КВАНТИТАТИВНОЇ НОМІНАЦІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ)**

У статті зроблено спробу дослідження прийомів та засобів вираження неконкретизованої множинної кількості на матеріалі поетичного дискурсу, а саме розглянуто іменники на позначення географічних об'єктів та ландшафтних особливостей.

Ключові слова: поетичне мовлення, неконкретизована множинна кількість, актуалізація периферійних сем.

An attempt to research ways and means of expression of non-concrete plural quantity on the material of poetic discourse has been made in the article. Exactly nouns which designate geographical objects and landscape peculiarities have been examined.

Keywords: poetic speech, non-concrete plural quantity, actualization of peripheral sems.

Дослідження умов, які сприяють різноманітній реалізації значення кількості в мові, становить великий гносеологічний та лінгвістичний інтерес, оскільки допомагає вивчати шляхи пізнання кількості,

виявляти структуру та семантичну наповненість цієї мовної категорії. Наслідки пізнання людиною квантитативних відношень об'єктивного світу виражаються комплексом специфічних мовних засобів номінації кількості. Структури з операторами функції квантитативної номінації неозначено-кількісної семантики широко представлені саме у такому структурно-функціональному стилі, як художній, а саме — в експресивно маркованому поетичному мовленні.

Значення недиференційованої множини може актуалізуватися на рівні словоформ, нерозкладних словосполучень (кількісно-іменних сполук, що посідають позицію одного члена речення), напівпредикативних одиниць (порівняльних зворотів) та предикативних одиниць (підрядних речень). Розмаїття засобів вираження значень *багато/мало* кого-, чого-небудь саме у поетичному мовленні, особливому різновиді художнього мовлення, функціональне призначення якого служити мовою мистецтва, спричинюється певними особливостями організації поетичного дискурсу (підвищена щільність семантичних і структурних зв'язків, неперервність поетичної структури, в основі якої лежить специфічна ритмо-інтонаційна оформленість, інформативна завершеність поетичного тексту, в якому не можна нічого ні усунути, ні додати, але в якому слово, не маючи можливості розгортатися вшир, здатне нарощувати смислову глибину; багатозначність поетичного дискурсу; наявність у ньому експліцитного й імпліцитного смислу; високий ступінь організованості поетичного тексту на всіх можливих рівнях його структури, внутрішньо пов'язаний з його високою інформативністю і певною особливою комунікативною перспективою [3:4-7]), й уможлиблює їх глибоке вивчення і системність в описі виучуваного значення.

Вивченню семантико-граматичного класу числівників сучасної української мови як ядерної ланки вираження категоріального значення нумеративності/квантитативності присвячені роботи О. К. Безпояско, К. Г. Городенської, Г. Х. Щербатюк, І. Р. Вихованця, Г. Є. Завистовської, С. О. Швачко, В. Г. Шехтера. Число у мовній картині світу як багаторівневій системі досліджувала А. А. Аргуткіна. Вивченню квантитативних слів у сучасній українській мові присвячене дисертаційне дослідження В. І. Дмитрука. Фразеологізовані одиниці зі значенням невизначено великої кількості в різних мовах вивчала В. Н. Вовк. Функціонуванню мовних конструкцій на позначення кількості у художньому мовленні присвячені роботи З. Митяй. Категорію кількості у сучасних європейських мовах досліджували

В. В. Акуленко, С. А. Швачко, О. І. Букреєва. Генезис і еволюцію квантитативних імен у слов'янських мовах описала у докторській дисертації Т. Б. Лукінова, слов'янські числівники вивчали також Ю. О. Карпенко, А. Є. Супрун. Лексику з кількісним значенням у сучасній російській мові вивчали В. В. Новицька, Ю. І. Левін, С. О. Крилов, Т. П. Ломтев, О. В. Падучева. Походження поняття числа (до джерел індоєвропейської прамови) та його мовну реалізацію вивчав В. Г. Таранець. Структуру ФСП (функціонально-семантичного поля) квантитативності у сучасній українській літературній мові описала С. А. Бронікова.

У нашій статті вивчається один із засобів вираження квантитативної семантики, а саме неконкретизованої множинної кількості в поетичному дискурсі. Обмежимося розглядом найчастотніших лексем-квантифікаторів тематичної групи *географічні об'єкти, ландшафтні особливості* у ролі стрижневих слів нерозкладних кількісно-іменних сполук, що посідають позицію одного члена речення: *гора, прірва, безодня, каскад, еверести, монблани, Говерла, тибет, вал, вулкани, провалля, ліс, гай, розмай, хащі, джунгли*. Порівняйте:

Мете завія, *снігу цілі гори*, / горить вогонь в повільному теплі [В. Забаштанський].

Ти не вчила мене. / Чи до того, коли що не крок: / Все робота й робота. / Та *клопотів прірва*. Без ліку [Б. Олійник "Сиве сонце моє"].

Над прірвою віків / Я з щастям повинчаюсь, / візьму в бояри Правду і Добро [В. Симоненко "Симфонія прощання"].

Дослідів зливи. *Каскади думок*. Експериментів напружений крок. / Ось Феофанія. Ген там Дубна. / В криниці пізнання не бачу я дна [І. Драч "Ода совісті"].

Там в далині минувшини — / *Каскад пісень* і сліз... [Ю. Драган "Willa "Otilka""].

У полісеманта *каскад*, головним ЛСВ якого є — 1. Природний або штучний водоспад, що спадає уступами, або система таких водоспадів, актуалізується ЛСВ--5. перен. Про ряд яких—небудь (переважно позитивних) явищ, фактів і т. ін., які слідуєть один за одним протягом короткого часу. Тобто зметафоризоване значення зафіксовано тлумачними словниками, наприклад, "Великим тлумачним словником сучасної української мови" під редакцією В. Т. Бусла (2004 р.) А от у лексеми *прірва* серед п'яти зафіксованих ЛСВ виучуване значення не зафіксоване, порівняйте: 1. Провалля зі стрімкими урвищами по краях, велика глибока яма або яр; стрімке урвище* Образно. // Гірсь-

ка ущелина, на дні якої тече річка, гірський потік; урвище стрімкого правого берега великої ріки. ** Опинитися над прірвою — потрапляти в скрутне становище. 2. перен. Незгода або відмінність між ким-, чим-небудь, викликана принциповими суперечностями. 3. рідко. Яма у річці, морі, де утворюється вир; чорторій. * У порівн.. 4. Місце прориву греблі, загати і т. ін.; вирва. 5. вульг. Те саме, що пелька 2. // Те саме, що ненажера.

У іменників *гора*, *безодня* здатність передавати значення великої кількості зареєстрована словниками. Порівняйте з поетичним мовленням початку ХХ ст.:

Чоло моє побілене журбою, / В очах *безодня смуту і утоми*, / Душа пожерта, спалена тоскою, / А в серці сумерк, попіл, ринь і зломи [П. Карманський].

Наведемо також приклад із іншого структурно-функціонального стилю — публіцистичного:

А найбридкіше ж те, свідками яких *еверестів олжі, фарисейства, фальші* всі ми на початку нового тисячоліття стали! Не може так тривати далі, не може правити країною цинізм космополітично наставлених олігархічних кланів! [А. Погрібний "Зачарованим колом століть"].

Апелятивізація оніма Еверест, яка відбулася створенням корелятивної за числом пари у множині і логічною зміною графічного оформлення, уможливила використання в експресивно забарвленому мовленні лексеми як такої, що може передавати значення безмежно великої кількості. Еверест (Джомолунгма, Сагарматка) — найвища вершина на Землі, у Великих Гімалаях, на кордоні Непалу та Китаю (8. 846,1 м.) [1:1387].

Зустрічаємо таке слововживання деонімізованого топоніма *еверести* у складі нерозкладного словосполучення, що посідає позицію одного члена речення, й у художньо-публіцистичному мовленні Оксани Забужко, наприклад, у статті "Вадим Скуратівський. Замість передмови та замість монографії":

Чи не головна ознака "масової літератури", "напівлітератури" чи як їх там — фіктивне роз-відчуження колізій, фантомне їх полегшення. Ну зовсім як у покійному соцреалізмі. Внаслідок чого на *еверести брехні*, що об них відвіку спотикаємося, громадається все нові їх *монблани* [О. Забужко].

Лексема *еверести* активно функціонує у прозовому художньому мовленні наших поетів, наприклад, в ідіолекті Марії Матіос:

Я б хотіла колись прочитати/ спокійну,/ розумну,/ не-істеричну/ книжку про печаль. / Про найбільшу печаль у світі. / *Про еверести печалі* [М. Матіос "Щоденник страченої"].

Зметафоризований номен *монблани* теж зазнає певних структурних зрушень свого значення — актуалізації зазнає параметрична сема. *Монблан* — гірський масив та вершина в Західних Альпах, на кордоні Франції й Італії, найвища в Західній Європі (4807 м) [1:751].

У значенні неозначено-кількісного числівника деонімізовані апелятиви можуть вживатися, не змінюючи своїх граматичних властивостей, тобто зберігаючи форми однини:

Марко Поло казав неправду, коли/ запевняв, нібито мули, воли, осли/ над *проваллям пітьми* і *тібетом імлі*/ привели його далі на схід — до Китаю [Ю. Андрухович "Індія"].

Здатність метафоризації таких іменників базується на обов'язковій наявності в них семантичного множника — 'найбільший', 'найвищий'. Порівняйте: *Тібетське нагір'я* — знаходиться в Центральній Азії, у Китаї, одне з найбільших (~ 2 млн. км²) та високих на земній кулі [1:1200].

Етнозначущі власні назви, навіть метафоризуючись, як правило, зберігають і належне графічне оформлення, і граматичні властивості (функціонують у кодифікованій формі однини):

Знання до знань — / *Говерла мудрості* [В. Вовк "Примовки од Віктора Вовка"].

Говерла — найвища вершина Українських Карпат у масиві Чорногора, в Івано-Франківській області. Висота 2061м [1:288].

Аналізуючи подібну здатність лексем до виникнення конотативних нашарувань, дослідник М. П. Кочерган зауважує, що "семантичний ореол слова не фіксується в лексикографічних працях, однак він значною мірою зумовлює реальне функціонування слова в певному соціумі. Цей ореол представлений всією історією слова, його етносоціальним і етнокультурним контекстом" [4:273].

У значенні неозначено-кількісних числівників активно вживаються лексеми, що позначають певну територію, густо порослу деревами та кущами, наприклад: *ліс, хащі, розмай, гай, джунгли*. Порівняйте:

Я залишаю *ліс ракет* / і залишаю скирти в полі. / О діти ядерної долі,/ я залишаю *ліс ракет!* [М. Суховецький "Слово Корольова"].

Зривав я на городі кропиву. / Її там — *хащі...* Думав, не зірву. / Коли ж про наших зверхників згадав — / Таки зірвав! [В. Колодій].

У нас тепла — снігами не покрити, / у нас *кохання* — *весняний роз-*

май. / Та мушу я над нашим снігом жити, / щоб забілів далекий небо-
край [Л. Горлач].

... *ліс питань*, / *хащі* / *джунглі питань* / і їхній закон / найголовніше
питання... [Ю. Покальчук "Вони кажуть"].

У лексеми *ліс* зафіксовано два ЛСВ, у межах першого ЛСВ зна-
ходимо вказівку на можливість означеного іменника набувати фун-
кціонального навантаження квантитатива: 1. *Велика* площа землі
[виділення наше — О. С.], заросла деревами і кущами. // Дерева, які
ростуть на такій площі. *У порівн. // Певна ділянка такої площі. //
чого, перен. Велика кількість, багато (високих предметів). Аналогіч-
на ситуація щодо структури значення лексеми *хащі*: 1. Густий, непро-
хідний ліс, чагарник. *Образно. // чого, які. Густі зарості яких-небудь
дерев, кущів, трав і т. ін. *У порівн. // чого, перен, розм. Густе волосся.
// перен, розм. Дуже велике скупчення яких-небудь предметів. *Роз-
май*, -ю, ч. нар. — поет. 1. Що-небудь буйно розквітле, зелене (ліс, гай
і т. ін.). *Образно.

Спостерігаємо нормативність вживання означених лексем у пере-
носному значенні. Увагу привертає певна стилістична маркованість
зметафоризованого значення лексеми *хащі* як розмовної та *ліс* як не-
маркованої, нейтральної. У лексеми *джунглі*, *розмай* зафіксована мо-
жливість вживатися образно, у порівняннях, але квантитативна сема,
що актуалізується, не відбита у словниках.

Стояла вічна хата в білій льолі. / Сокори. І криниця. І сарай, /
Де первістка марудилась розтьолом, / І *нагляду* за нею стільки — *гай*
[Г. Горст].

Синтагматичне оточення лексеми *гай* не дозволяє реципієнту од-
нозначно її декодувати. Ми сприйняли це слововживання як іменник
*гай*¹ у складі нерозкладного словосполучення *гай нагляду*. Слід зазна-
чити, що цей іменник має один ЛСВ. У складі цього ЛСВ нормати-
вною визнається можливість передачі семи 'багато': Невеликий, пе-
рев. листяний, ліс. *Образно. * У порівн. // кого, чого, перен. Велика
кількість. Можливо, це *гай*² — вигук, що передає вираження жалю,
співчуття, заклопотаності. Але якщо це визнати вигуком, то все ж
таки він імпліцитно утримує сему 'багато'.

Іноді важко визначити, який саме ЛСВ лексеми зметафоризувався і
почав передавати значення квантитатива, наприклад, у лексеми *вал*:

За валом надій і втрат / сивіє старий розбрат / І голос у мегафон /
кличе слуг до розваги / Тільки самотня жінка / серед німих барикад /
Волає в темінь глуху / панове / де ваші шпаги [Є. Сверстюк "Шпага"].

Реципієнт чітко розуміє, що йдеться про *велику кількість надій і втрат*, але який саме ЛСВ зазнав трансформації, зорієнтуватися важко, бо одночасно підходять кілька: 1. Високий земляний насип... // Що-небудь, нагромаджене високим, довгим насипом. 3. Висока хвиля. *Образно. 4. перен. Суцільна маса чого-небудь, яка рухається довгою смугою. 5. тільки одн. Кількість продукції, виробленої за певний період і вираженої в її вартості, у вихідних показниках (у тоннах, метрах і т. ін.). Окремий ЛСВ із значенням 'багато' не зафіксований у лексикографічних джерелах.

У лексеми *вулкан* також не зареєстрована здатність передавати мультипліцитне значення, але в художньому мовленні така можливість зафіксована:

А потім все почало руйнуватися, як замки на піску. З нічого раптом виникли проблеми, з нізвідки піднімались *вулкани незрозумінь, негараздів, неприйняття...* [Ю. Покальчук].

Отже, виділену нами групу лексем на позначення неконкретизованої множинної кількості утворюють іменники, що називають географічні об'єкти, ландшафтні особливості: *гора, еверести, монблани, тибет, Говерла, прірва, безодня, каскад, вал, вулкани, провалля, ліс, гай, розмай, хащі, джунглі*. Відсутній ЛСВ на позначення великої кількості у лексем *прірва, провалля, каскад, джунглі, розмай, вал, вулкан*, але в поетичному (ширше — художньому мовленні) означені ЛСВ наявні й активно використовуються митцями слова. Номени *еверести, монблани, тибет, Говерла* легко набувають у сильному прагматичному оточенні значення "гіпертрофовано" великої кількості чого-небудь, оскільки самі денотати виокремлюються своїми параметричними характеристиками. Ніяк не впливає на передачу значення *багато* те, зазнали ці власні назви апелятивізації чи ні, змінили морфологічні характеристики чи ні (мається на увазі виникнення корелятивної за числом пари, тобто оказіональне розширення парадигми іменника формами множини).

Набуття певною лексемою здатності бути виразником неозначено-кількісної семантики пов'язане з метафоризацією основного значення і спирається на "механізм семної динаміка: при метафоризації відбувається згаснення інтегральної семи у структурі значення слова, яка поступається місцем диференційній чи потенційній семам" [5:528].

Значна кількість узуальних/потенційних периферійних репрезентантів семантики квантитативності у поетичному мовленні, їх тематична розгалуженість і широкі функціональні можливості потребують подальшого вивчення і систематизації.

1. Большой энциклопедический словарь/ Гл. ред. А. М. Прохоров. — М., 2000.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ За ред. В. Т. Бусла. — К., 2004.
3. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. — М., 1986.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. — К., 1999.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006.